

Ondervraag 1 miljoen Nederlanders en het zou een wonder zijn als u 20 bewoners aantreft die ooit een Kamsalamander (*Triturus cristatus*) én Grote modderkruiper (*Misgurnus fossilis*) met hun eigen ogen hebben gezien. Toch schrijft de Europese Habitatrichtlijn voor dat er gebieden worden aangewezen binnen Nederland ter bescherming van het leefgebied van deze soorten. Sinds de invoering van de Habitatrichtlijn heeft Nederland stapsgewijs gebieden aangewezen en is nu in de eindfase van aanwijzing gekomen. Maar worden er ook gebieden speciaal aangewezen voor de Kamsalamanders en modderkruipers? Weten we genoeg over deze soorten om dat goed onderbouwd te kunnen doen? Welke voordelen heeft het voor de soorten als een gebied zo'n status krijgt?

Voltooiing Habitatrichtlijn nabij in Nederland

De Habitatrichtlijn (Richtlijn 92/43/EEG van de Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna) is in 1992 in werking getreden. De Habitatrichtlijn heeft als doel de biologische diversiteit in de Europese Unie in stand te houden. De Habitatrichtlijn heeft twee beschermingsstrategieën:

- de bescherming van natuurlijke habitats en habitats van een aantal specifieke soorten (gebiedsbescherming);
- de strikte bescherming van soorten die van belang zijn voor de Europese Unie (soortenbescherming).

In diverse artikelen in De Levende Natuur is uitgebreid aandacht besteed aan de Habitatrichtlijn (Osieck, 1998a; Osieck, 1998b; Osieck, 2003; Decler & de Hullu, 2003). Nederland heeft 76 gebieden onder de Habitatrichtlijn aangemeld in 1996 en 1998. In 1999 heeft de Europese Commissie, op grond van een advies van het European Habitats Forum, uitgesproken dat Nederland op dat moment niet voldeed aan de vereisten. Voor 22 van de 51 habitat-typen en voor 15 van de 36 soorten die in Nederland voorkomen werd een onvol-doende gegeven. Tot die soorten behoor-

den onder andere: de Kamsalamander, de Rivierdonderpad (*Cottus gobio*), de Bittervoorn (*Rhodeus sericeus*), en de Kleine (*Cobitis taenia*) en Grote modderkruiper. Naar aanleiding van bovenstaande constatering verleende het Ministerie van LNV eind 2002 een opdracht aan de Stichting RAVON om recente verspreidingskaarten op te stellen en een selectie te maken van de belangrijkste leefgebieden van bovengenoemde vijf soorten. Om deze vragen te kunnen beantwoorden is niet alleen de kennis nodig over de ecologie van de soorten, maar is een uitgebreid landelijk netwerk van (vrijwillige) waarnemers onontbeerlijk om de waarnemingen te verzamelen.

Aanwijzing Natura 2000-gebieden

De Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn zullen geïntegreerd worden tot één lijst van gebieden, de Natura 2000-gebieden. In juni 2006 waren de werkdocumenten van de ontwerp-aanwijzingsbesluiten over de Natura 2000-gebieden gereed. In een brief aan de Tweede Kamer schrijft minister Veerman op 16 juni 2006 dat hij 162 Natu-

Vrijwilligers zetten Kamsalamanders en Modderkruipers op de Natura 2000 kaart

Ronald Zollinger

ra 2000-gebieden zal aanwijzen. Dat gaat gefaseerd gebeuren: in het najaar van 2006 worden voor 112 gebieden de ontwerpbesluiten gepubliceerd en enige tijd daarna volgen de resterende 50 gebieden. De formele aanwijzing van de Natura 2000-gebieden zal plaats vinden, nadat een uniforme openbare voorbereidingsprocedure is doorlopen. Tijdens deze procedure kan iedereen zijn of haar zienswijze over de ontwerp-aanwijzingsbesluiten kenbaar maken. Na afronding van de procedure zal de minister de Europese Commissie hierover informeren. De verwachting is dat in juli 2007 de rapportage over Natura 2000 aangeboden kan worden aan de Europese Unie. Voor alle Natura 2000-gebieden moet op grond van de Natuurbeschermingswet 1998 binnen drie jaar na vaststelling van het aanwijzingsbesluit een beheerplan worden vastgesteld. Welke adviezen heeft RAVON verstrekt en hoe zijn die door het ministerie van LNV verwerkt in de ontwerp-aanwijzingsbesluiten?

Foto 1. Het mannetje Kamsalamander (*Triturus cristatus*) is tijdens de waterfase herkenbaar aan zijn hoge diep getande rugkam (foto: P. van Hoof).

Kamsalamander voor vol aangezien

De Kamsalamander is een middelgrote tot grote watersalamander (foto 1). De buikzijde van beide geslachten is geel-oranje gekleurd met een zwart vlekkenpatroon. De in totaal ruim 7.500 waarnemingen aanwezig in het landelijke bestand zijn grotendeels door vrijwilligers verzameld. Dankzij hun inspanning kan een verspreidingskaart van de soort in Nederland worden gemaakt die redelijk compleet is.

Vooral in het oosten van het land op de pleistocene zandgronden en in het rivierengebied kent de soort nog redelijk aaneengesloten leefgebieden. Daarbuiten zijn de populaties Kamsalamander steeds geïsoleerder van elkaar komen te liggen. Dit is een ongunstige ontwikkeling, omdat de kans op uitsterven van die populatie daardoor aanzienlijk wordt vergroot. In Nederland staat de soort op de Rode Lijst als kwetsbaar, sinds 1950 is er een achteruitgang geconstateerd van minimaal 35 % (Creemers, 1996). De laatste 10 jaar is de trend stabiel tot een lichte afname (Meetnet amfibieën, werkgroep Monitoring RAVON).

Inmiddels leeft een belangrijk deel van de Kamsalamanders binnen Noordwest-Europa in Nederland. We dragen daarmee ook een extra grote verantwoordelijkheid voor de instandhouding van de soort.

Kamsalamander beschermd in 14 leefgebieden

In het advies van RAVON aan het Ministerie van LNV zijn 14 belangrijke kernleefgebieden van de Kamsalamander onderscheiden (Zollinger et al., 2003; zie voor de ligging: fig. 1).

Op grond van dit advies heeft LNV in 2003 besloten de lijst van Habitatrictlijngebieden uit te breiden met drie nieuwe gebieden, te weten Landgoederen Oldenzaal (521 ha, nr 4 in fig.1), Landgoederen Brummen in de zuidwestelijke IJsselvallei (698 ha, nr.8) en Zuider Lingedijk- Diefdijk-Zuid (483 ha, nr.10).

In een latere fase heeft RAVON, in opdracht van LNV, de begrenzingen van de aan te wijzen gebieden nog eens goed beoordeeld en voorstellen gedaan met als doel de actuele leefgebieden van de Kam-

Fig. 1. Verspreidingskaart van de Kamsalamander (*Triturus cristatus*) in Nederland vanaf 1992 met aanduiding van 14 kernleefgebieden (naar Zollinger et al., 2003).

salamander zo veel mogelijk mee te begrenzen (Zollinger & van Diepenbeek, 2005). Bovendien zijn per leefgebied instandhoudingsdoelen voor de Kamsalamander geformuleerd. Uiteindelijk heeft dit geresulteerd in een lijst van 44 gebieden waar de soort voorkomt. Voor 42 van die gebieden is een instandhoudingsdoel geformuleerd (zie de website www.minlnv.nl, >natuurwetgeving; Gebiedendocument – werkdocument t.b.v. voorbereiding ontwerp-aanwijzingsbesluiten). In een drietal gebieden (uiterwaarden) geldt het instandhoudingsdoel ook binnen de begrenzing van het Vogelrichtlijngebied.

Tot de 44 aan te wijzen Natura 2000-gebieden waar de Kamsalamander voorkomt behoren belangrijke leefgebieden als de Gelderse Poort (nr. 6), de Loonse en Drunense Duinen & de Leemkuilen (nr. 12), de uiterwaarden van de Neder Rijn en de uiterwaarden van de IJssel (nr 8). Een groot deel van het advies van RAVON is zodoende opgevolgd. Gebieden die buiten de boot zijn gevallen zijn het Kromme Rijn gebied (nr 16) en de Noordelijke Utrechtse Heuvelrug en het Gooi (17). Daarnaast is niet altijd het gehele leefgebied van de kamsalamanderpopulatie mee begrepsd. Over de gehele linie mag geconcludeerd worden dat een substantieel deel van de Nederlandse kamsalamanderpopulatie binnen Natura 2000-gebieden komt te liggen. In de instandhoudingsdoelen wordt bovendien vaak gewezen op het belang van aan-

grenzende kamsalamanderpopulaties en het verbinden van populaties. Om een voorbeeld te geven van zo'n instandhoudingsdoel voor de Kamsalamander, luidt die voor de Landgoederen Oldenzaal (nr 4) als volgt: 'Behoud omvang en kwaliteit leefgebied en verbetering verbinding populaties onderling en met belangrijke leefgebieden buiten het Natura 2000-gebied voor behoud populatie' en de toelichting: 'Dit gebied behoort tot één van de belangrijkste leefgebieden van de Kamsalamander in Nederland. Het gebied herbergt geschikt landhabitat en de afgelopen jaren is flink geïnvesteerd in het optimaliseren van de voortplantingswateren. Er zijn minstens 40 poelen aanwezig waar min of meer geregeld voortplanting plaatsvindt. De verspreiding strekt zich uit van Boerskotten/Groote Lutterveld, Elfterheurne tot en met Paaschberg en het Roderveld. Het gebied Landgoederen Oldenzaal draagt dan ook in grote mate bij aan de meta-populatie in noordoost-Twente – tussen Enschede, Oldenzaal, Ootmarsum en Denekamp. Het leefgebied betreft voor een deel kleinschalig agrarisch gebied dat buiten het Natura 2000-netwerk ligt en voor een kleiner deel binnen Natura 2000-gebieden. Een belangrijk aandachtspunt is dan ook de aansluiting met omliggende populaties'.

De verwachting is dat in 2006, in een beperkt aantal situaties, de begrenzing van een Habitatrictlijngebied nog zal worden

Foto 2. In de ideale Kamsalamanderpoel komen veel ondergedoken waterplanten voor en ligt op een zonnige plek (foto: R. Zollinger).

uitgebreid ten behoeve van de Kamsalamander. Het Ministerie van LNV is daar nog mee bezig naar aanleiding van het advies van RAVON.

Kamsalamanders buiten Habitatrichtlijngebied vogelvrij?

De Kamsalamanders die hun leefgebied buiten de Habitatrichtlijngebieden hebben zijn zeker niet vogelvrij. De Kamsalamander is opgenomen in de Flora en Faunawet en is streng beschermd. Dit betekent dat er niet zomaar allerlei activiteiten kunnen plaatsvinden in hun leefgebied. Voor het

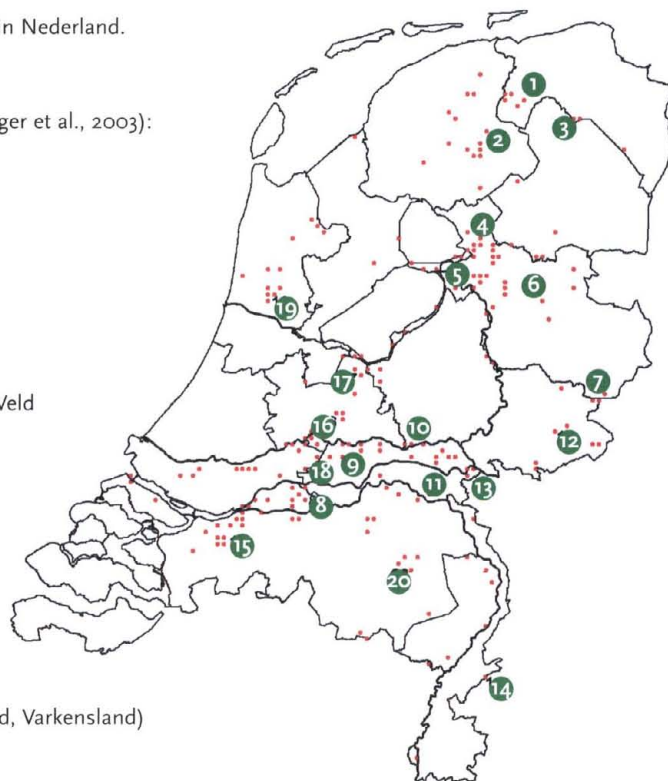
opschonen van Kamsalamanderpoelen dient men al een ontheffing aan te vragen, laat staan dat men bijvoorbeeld de poelen waar de soort voorkomt mag dempen. Het grote voordeel van de aangewezen Habitatrichtlijngebieden is dat de Kamsalamander actief wordt beschermd middels allerlei uitvoeringsmaatregelen en minimaal één keer per zes jaar wordt gemonitord om de populatieontwikkeling in de gaten te houden. Dat zijn wettelijke (Europese) voorschriften. De soort zal in zo'n gebied dus nooit ongemerkt achteruitgaan of verdwijnen.

Buiten de Habitatrichtlijngebieden kan de soort wel geruisloos verdwijnen, in Noord-Brabant lijkt dat de laatste 10 jaar op veel plaatsen te zijn gebeurd. Daarentegen zijn er ook gebieden in Nederland, zoals rond Winterswijk, waar natuurbeschermingsorganisaties in samenwerking met de boeren, het landschap zo beheren dat er wijdverspreid geschikte poelen en kleine landschapselementen aanwezig zijn (foto 2). De status van Europees Habitatrichtlijngebied is dus niet perse nodig om een duurzame populatie Kamsalamanders in stand te houden!

Fig. 2. Verspreiding van de Grote modderkruiper (*Misgurnus fossilis*) in Nederland. Waarnemingen vanaf 1992 zijn per kilometerhok weergegeven.

20 belangrijke leefgebieden zijn door RAVON onderscheiden (Zollinger et al., 2003):

- 1 = Westerkwartier Groningen
- 2 = Koningsdiep
- 3 = Drentsche Aa
- 4 = Weerribben, Wieden, Oldematen e.o.
- 5 = Polder Mastenbroek
- 6 = Overijsselse Vecht en Regge
- 7 = Haaksbergerveen
- 8 = Boezem van Brakel, Land van Heusden en Altena
- 9 = Zouweboezem/Polder Achthoven/Bolgerije/Beedsche en Lage Veld
- 10 = Nederrijn
- 11 = Overasseltse & Hatertse Vennen
- 12 = Boven Slinge
- 13 = Gelderse Poort
- 14 = Roerdal
- 15 = Killenstelsel Brabantse Biesbosch en Westhoek Noord-Brabant
- 16 = Kromme Rijn
- 17 = NW-Gelderse Vallei (o.a. Eemlanden en polder Arkemheen)
- 18 = Nieuwe Zuider Lingedijk
- 19 = Zaanstreek (o.a. Wormer- en Jisperveld, Ilperveld, Oostzanerveld, Varkensland)
- 20 = Brabantse Aa (Beek en Donk)

Europees geld voor de Kamsalamander

De status van een gebied onder de Habitatrichtlijn biedt allerlei kansen om Europese gelden (50 % co-financiering) te ontvangen voor projecten. RAVON heeft eind 2003 Het LIFE project AMBITION (Amphibian Biotope Improvement in the Netherlands) opgestart en na goedkeuring door Brussel kon in 2005 de schop in de grond. Naast herstelmaatregelen en aanleg van voortplantingswateren en landbiotoop voor de Kamsalamander is het project ook gericht op de Boomkikker (*Hyla arborea*), Knoflook- (*Pelobates fuscus*), Vroedmeester- (*Alytes obstetricans*) en Geelbuikvuurpad (*Bombina variegata*). Binnen dit project wordt samengewerkt met Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschap Overijssel, Stichting Landschapsbeheer Gelderland en Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg. De eerste deelprojecten zijn al succesvol afgerond. Sommige wateren werden al snel bewoond door genoemde soorten. Het project loopt nog door tot 2009 (meer informatie is te vinden op www.life-ambition.com).

Grote modderkruiper tast niet langer in 't duister?

De Grote modderkruiper is een lang-gerekte vis (tot 30 cm) en leeft in de modderlaag van ondiep, stilstaand of zeer langzaam stromend water (foto 3). Met de 10 tastdraden rond de bek verkent de soort z'n directe omgeving en zoekt voedsel dat bestaat uit wormen, muggenlarven, watervlooien en kreeftjes.

Natuurlijke biotopen van de Grote modderkruiper zijn o.a. overstromingsvlaktes, oude afgesneden rivierarmen en door kwel gevoede vennen. Het hedendaagse biotoop bestaat vaak uit oude 'boerensloten', grienden, oude komklei- en laagveenweidegebieden (foto 4).

De Grote modderkruiper is beschermd krachtens de Flora en Faunawet en staat op de Rode Lijst als kwetsbaar (de Nie & van Ommering, 1998). Daarnaast is hij opgenomen in bijlage 2 van de Europese Habitatrichtlijn. Binnen West-Europa is hij in de landen waar hij voorkomt opgenomen op de Rode Lijst. In Duitsland wordt de soort in de aan Nederland grenzende deelstaat Noordrijn-Westfalen met uitsterven bedreigd. Uit België ontbreken voldoende gegevens om een Rode Lijststatus vast te stellen, maar wordt de soort vermoedelijk ook met uitsterven

bedreigd. Ook in de overige West-Europese landen gaat het slecht met deze soort. Hierdoor is behoud van de Nederlandse populatie van relatief groot belang voor de instandhouding van deze soort in West-Europa (van Eekelen & van den Berg, 2006).

In het advies van RAVON aan het Ministerie van LNV zijn 20 belangrijke leefgebieden van de Grote modderkruiper onderscheiden (Zollinger et al., 2003; zie voor de ligging fig. 2).

Vrijwilligers van de RAVON werkgroep Pol-dervissen hebben een belangrijke bijdrage aan dit advies geleverd. Op grond van het advies heeft LNV in 2003 besloten hun oorspronkelijke selectie van Habitatrichtlijngebieden uit te breiden met het gebied Loevestein, Pompeveld & Kornse Boezem (nr 8) en Zuider Lingedijk & Diefdijk-Zuid

(nr 18). Laatstgenoemd gebied mede vanwege de Kamsalamander. Verder werden de killen aan de oostkant van de Brabantse Biesbosch mee begrens (zie de website www.minlnv.nl, >natuurwetgeving; Gebiedendocument – werkdocument t.b.v. voorbereiding ontwerp-aanwijzingsbesluiten). Een groot winstpunt ten opzichte van de huidige situatie is dat er nu voor het eerst gebieden worden aangewezen voor de Grote modderkruiper. Met 18 gebieden is het aantal Habitatrichtlijngebieden waar de soort voorkomt gering en voor slechts 15 gebieden is een instandhoudingsdoel geformuleerd. Vermoedelijk is hiermee slechts een klein percentage van de landelijke populatie gedekt, terwijl het streven vanuit de richtlijn minimaal 20 % is en bij voorkeur 60 % of meer. Er is een start gemaakt om de Grote modderkruiper te beschermen, maar nader (verspreidings) onderzoek is hard nodig om de soort – letterlijk – met een gerust hart in het duister voort te laten tasten. De uitkomsten van die onderzoeken zouden dan moeten leiden tot herijking van de aangewezen gebieden in 2015.

Rol vrijwilligers

De conclusie is gerechtvaardigd dat door de grote inspanning van vrijwilligers de verspreiding van Europees beschermde soorten, zoals Kamsalamander en Grote modderkruiper, in kaart is gebracht en dat met die gegevens het mogelijk is geworden om gebieden aan te wijzen.

Vanuit het beleid wordt een steeds grotere claim gelegd op de activiteiten van de vrijwilligers. Voor allerlei projecten wordt aan hen getrokken. Om dat in goede banen te leiden wordt er vanuit het RAVON kantoor de laatste jaren veel tijd geïnvesteerd in het coördineren van vrijwilligers en het opzetten van vrijwilligersprojecten. Educatie is ook belangrijk. Momenteel worden diverse cursussen ontwikkeld om nieuwe vrijwilligers te enthousiasmeren en te scholen voor verspreidingsonderzoek aan soorten.

Het ultieme doel is dat de verspreiding van soorten, zoals de Kamsalamander en Grote modderkruiper, en de veranderingen hierin beter bekend worden. Draagvlak voor de bescherming van deze soorten is niet alleen nodig voor binnen de Natura 2000-gebieden, maar juist ook voor het landelijke gebied erbuiten!

Foto 3. De Grote modderkruiper (*Misgurnus fossilis*) staat ook wel bekend als 'Weeraal'. Vroeger werden de weer- alen in wekflessen gehouden als een soort van barometer. Bij omslag van het weer (luchtdruk) worden ze bijzonder onrustig (foto: F. Ottburg).

Literatuur

- Creemers, R.C.M., 1996.** Bedreigde en kwetsbare Reptielen en Amfibieën in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. Publicatiebureau Stichting RAVON.
- Decler, K. & E. de Hullu, 2003.** Natura 2000: naar een Europees netwerk van 'Speciale Beschermingszones'. De Levende Natuur 104 (6): 205 - 209.
- Eekelen, R. van & A.H. van den Berg, 2006.** De Grote modderkruiper in het rivierengebied. De Levende Natuur 107 (5): 202 - 207.
- Nie, H.W. de & G. van Ommering, 1998.** Bedreigde en kwetsbare zoetwatervissen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. Rapport IKC natuurbeheer nr 33. Wageningen.
- Osieck, E.R., 1998a.** Vogel- en Habitatrichtlijn: hoekstenen van het Europese Natuurbeleid. De Levende Natuur 99 (6): 204 - 208.
- Osieck, E.R., 1998b.** Natura 2000: naar een Europees netwerk van beschermde gebieden. De Levende Natuur 99 (6): 224 - 231.
- Osieck, E.R., 2003.** Het Europees netwerk

Natura 2000 nadert voltooiing in Nederland. De Levende Natuur 104 (4): 136 - 144.

Zollinger, R., F. Spikmans & R. Creemers, 2003. Gegevensvoorziening vis- en amfibie-soorten Annex II Habitatrichtlijn. Stichting RAVON, Nijmegen.

Zollinger, R. & A. van Diepenbeek, 2005. Instandhoudingsdoelstellingen en analyse begrenzings Habitatrichtlijngebieden voor kamsalamander (*Triturus cristatus Laurenti*, 1768). Stichting RAVON, Nijmegen.

Dankwoord

Eduard Osieck, Raymond Creemers, Rob van Westrienen en Vincent Kalkman wil ik graag bedanken voor hun becommentariëring van een eerdere versie van dit artikel.

Drs R. Zollinger
Stichting RAVON (Reptielen Amfibieën Vissen
Onderzoek Nederland)
Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen
e-mail: r.zollinger@ravon.nl

Theo de Jong toont Grote modderkruipers in een cuvet (foto: F. Ottburg).

Schepnertertjes zijn basis van natuur- bescherming

Je ziet ze vooral in het voorjaar, struinend langs sloten en stadsvijvers, op zoek naar salamanders, dikkopjes en stekelbaarsjes. Jongens en meisjes, 10, 12, 14 jaar oud, gewapend met een stok met daaraan een zelfgemaakt schepnertje. Emmer in de hand, blubber op het gezicht en kroos in het haar. In de emmer een paar salamanders. 'Dat zijn koningssalamanders, ziet u wel, ze hebben een kam op de rug.' 'Prachtig', zeg ik. De trotse vanger glundert.

Eén van die schepnertertjes zal uitgroeien tot een echte schepnertter (m/v). Nu wordt er gericht meer geïnventariseerd. Amfibieën en vissen zijn het doel. En ook nu is er weer blubber op het gezicht en kroos in het haar. En ook nu wordt de vangst weer bekeken. Maar de vangsten worden nu ook getoet, als basis voor verspreidingskaarten, kerngebiedskaarten, stippenkaarten, Natura 2000-kaarten en wat voor kaarten al niet meer.

Het is hard en zwaar werken, maar het enthousiasme van het kind blijft. Kijk maar als er iets bijzonders wordt gevangen, een Kamsalamander bijvoorbeeld, een Kroeskarper of Grote modderkruiper. Dan staan we met z'n allen om de trotse vanger die uitleg geeft over waar en hoe de vangst bemachtigd werd.

Die schepnertertjes van toen zijn de basis van de natuurbescherming van nu.

Theo de Jong

Foto 4. In sloten als deze met een flinke modderlaag kunnen Grote modderkruipers zitten. (foto: F. Ottburg).